

JEVREJI U BEOGRADU

Jevrejske kolonije postojale su u Beogradu još u X veku, ali je tek u XIII i XIV veku njihovo prisustvo postalo jasno vidljivo, sa organizovanom religijskom zajednicom i tesnim vezama sa Dubrovnikom, Venecijom, Ankonom i mađarskim gradovima. Posle 1521. godine primećuje se intenzivnije naseljavanje Sefarda, koji donose španski jezik i običaje i nameću ih Jevrejima koji su živeli u Beogradu. Sredinom XVII veka, posle epidemije kuge, zajednica se preselila sa obale Save na obalu Dunava, na Jaliju, gde su ostali sledeća tri veka. Kao i Jevreji širom Evrope, zbog stalnih progona i zbog zabrane posedovanja zemlje, najveći broj beogradskih Jevreja bili su trgovci, bankari i zanatlije. Ekonomski napredak pojedinaca i cele zajednice bio je često ometan velikim istorijskim previranjima. Iako im je turski zakon garantovao jednaka prava, Jevreji su morali da podnose tiraniju lokalnih gospodara, posebno kada su se prikupljala sredstva za potrebe rata.

Jevreji su živeli u povoljnim uslovima, uživajući određen stepen pravne autonomije. Godine 1663. jevrejska zajednica je brojala 800 ljudi. Između 1642. i 1688. beogradska *Ješiva*, koju su vodili rabini Jeuda Lerma i Josef Almosnino, postala je naširoko poznata.

Kada je otpočelo propadanje velike turske imperije krajem XVII veka, dugačka serija katastrofa je zadesila Jevreje u Beogradu. Austrijanci su 1688. godine zauzeli grad i tada su palili, krali i ubijali jevrejsko i ostalo stanovništvo. Zajednica je bila potpuno uništena: neki od Jevreja uspeli su da pobegnu u Bugarsku, ali većina je zarobljena i odvedena u Austriju da bude prodana kao roblje, ili ponuđena tamošnjoj jevrejskoj zajednici na otkup.

Kratko vreme posle ovih događaja, neki od Jevreja su se vratili u grad i obnovili sinagogu. Pod Austrijskom okupacijom od 1717. do 1739. jezuiti su bili ekstremno netolerantni, i mnoge sefardske porodice su se odselile odavde, a došli su Aškenazi iz centralnoevropskih gradova. Od tada, skoro bez prekida, u Beogradu postoje dve jevrejske veroispovedne zajednice – sefardska i aškenaska.

Serija pobuna i ratova Srba protiv lokalnih turskih gospodara, koji su bili skoro nezavisni od Konstantinopolja, počela je 1804. godine.

Jevrejska zajednica na Jaliji bila je ugrožena od strane ustaničke vojske 1806. kada su Jevreji bili uključeni u kategoriju nehrišćanskog stanovništva koje je živelo u prestonici Srbije. Do 1813. godine, kada su se Turci vratili na ove teritorije, malo je pomena o Jevrejima u srpskim gradovima. Za vreme vladavine kneza Miloša Obrenovića (1815-1839) jevrejska mahala ponovo je oživela, došli su doseljenici iz Sofije, Bitolja i Bukurešta i naravno oni koji su se vratili iz izgnanstva. Među njima je bio veliki broj Jevreja iz Zemuna.

Kada je 1815. godine Miloš Obrenović zvanično priznat za vladara Srbije položaj Jevreja se popravio. Godine 1831. bilo je u Beogradu oko 1300 Jevreja (200 Aškenaza). Čak je i državna štamparija Kneza Miloša, osnovana 1837. godine imala i hebrejska slova. Tekstovi, uglavnom liturgijski ili obredni, štampani su na ladinu, ili na hebrejskom sa prevodom na ladino. Ladino časopis *El Amigo del Pueblo* osnovan je 1888. godine i izlazio je u Beogradu do 1892. godine. Aleksandar Karadorđević (1842-1858), uveo je brojna ograničenja u vezi sa jevrejskim boravištem, profesijama i sticanjem zemljišta. Kada su posle kongresa u Berlinu 1878. Jevreji dobili sva prava, oni bogatiji su se postepeno pretopili u srpsko društvo. Govorili su srpski, njihova deca su išla u državne škole i univerzitete i postajala lekari, službenici i sl. Beogradski Jevreji su 1907. godine sagradili novu sefardsku sinagogu *Bet Jisrael* u ulici Cara Uroša. Postojala je i jevrejska škola od 1850. godine. Većina Jevreja živela je u mahali do Prvog svetskog rata, kada je četvrt bila delom uništena. Posle Prvog svetskog rata kada je Beograd postao prestonica Kraljevine Jugoslavije, mlađe generacije postepeno su napuštale mahalalu i počele da se uključuju u moderne poslovne tokove – bavili su se bankarstvom, radili na berzi i u tekstilnoj industriji. Sefardska i aškenska zajednica (koja je osnovana 1869. godine) razvile su svoje aktivnosti postupajući po ustavu iz 1888. godine. Sinagoge i druge jevrejske opštinske zgrade bile su izgrađene. Obe zajednice davale su stipendije siromašnim mladim ljudima da uče na univerzitetima, akademijama umetnosti i školama u Jugoslaviji i u inostranstvu.

Osnovana su kulturna i humanitarna društva (Društvo aškenaskih žena – *Dobrotvor* 1894. *Srpsko-jevrejsko pevačko društvo* 1879.), dok su postojeća proširila svoje aktivnosti. Jedno od najživljih bilo je *Jevrejsko žensko društvo* koje su 1874. godine osnovale sefardske žene. Jevreji su počeli da otvaraju radnje i da se naseljavaju i u drugim delovima Beograda. Imućniji Jevreji, kojih doduše nije bilo mnogo u odnosu na ostale, investirali su svoj kapital u lokalne industrije, bankarstvo, veletrgovinu i građenje i tako znatno doprineli razvoju grada. U isto vreme postojali su Jevreji koji su bili prosti radnici, zanatlije i torbari.

Beogradski Jevreji su se pridružili Srbima za vreme Balkanskih i Prvog svetskog rata (1912-1918). Mnoge medalje dodeljene jevrejskim vojnicima i veliki spomenik na Jevrejskom groblju svedoci su tog zajedništva.

Jevreji su učestvovali u javnom životu Beograda i Srbije, imali su svoje predstavnike u Parlamentu. Sve je to još više bilo naglašeno posle Prvog svetskog rata. Mnogi Jevreji su bili istaknuti trgovci, doktori, advokati i umetnici, i bili pripadnici raznih političkih partija.

Promena stava prema Jevrejima osećala se već od 1938. godine pod uticajem fašizma koji se širio Jugoslavijom. Uvedene su dve mere:

- „Numerus clausus“ (Zakon o ograničenju upisa Jevreja u srednje škole i univerzitete) bio je uveden na univerzitetima i
- Jevrejima je bilo zabranjeno da trguju hranom na veliko.

U vreme nemačke okupacije Jugoslavije u Beogradu je bilo jedanaest hiljada Jevreja, većinom Sefarda (80 do 90 posto). U Beogradu je takođe bilo sedište *Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije*.

Šestog aprila 1941. godine Nemačka sa svojim saveznicama Italijom, Mađarskom i Bugarskom napala je Jugoslaviju. Beograd je pretrpeo strašno bombardovanje, poginulo je tri hiljade ljudi, uključujući i Jevreje. Sedam dana kasnije, 13. aprila, Nemci su okupirali grad. Posle kratkog vremena vlastima je naređeno da izvrše popis, popisano je devet hiljada Jevreja. Većina jevrejskih muškaraca i manji broj mladih žena bilo je organizovano u radne grupe za prinudni rad raščišćavanja ruševina.

U prvim mesecima okupacije, vojne vlasti izdale su mnogo dekreta kojima su ugrožavale život Jevrejima i ograničavale njihov kontakt sa nejevrejskim stanovništvom. Posle izbijanja srpskog ustanka protiv Nemaca, u julu 1941. godine, počelo je masovno hapšenje jevrejskih muškaraca u Beogradu. Do kraja avgusta većina je poslata u koncentracioni logor Topovske šupe na ivici grada. Od septembra do novembra iste godine nemačka vojska je vršila masovna streljanja pod izgovorom da su Jevreji učestvovali u pokretu otpora. U decembru 1941. sve jevrejske žene i deca u Beogradu su bili odvedeni u koncentracioni logor Sajmište u blizini grada. Marta 1942. gasni kamion bio je poslat iz Berlina za Beograd, i do početka maja sve žene i deca iz logora Sajmište ubijeni su gasom. U avgustu 1942. dr. Harald Turner, šef nemačke vojne uprave u Srbiji, poslao je izveštaj svom nadređenom u kojem je izjavio: „Srbija je jedina zemlja u Evropi u kojoj je jevrejski problem rešen.“

Procenjeno je da su Nemci ubili oko 90 posto beogradskih Jevreja.

Odmah posle nemačke okupacije, jevrejska omladina, većinom iz *Hašomer Hacaira*, pridružila se pokretu otpora, sabotirajući neprijateljska postrojenja, šireći antifašističku propagandu i sakupljajući sredstva i medicinsku opremu. U avgustu 1941. godine pridružili su se partizanskim jedinicama u šumama, pre nego što je znatan broj bio uhapšen i streljan.

Beograd je oslobođen 20. oktobra 1944. godine. Samo dva dana kasnije *Savez jevrejskih veroispovednih opština* nastavio je sa radom. Predratne Sefardska i Aškenaska zajednica su se ujedinile u jednu zajednicu. Uz pomoć novih vlasti i stranih jevrejskih organizacija, posebno *The American Joint Jewish Distribution Committee*, počela je obnova jevrejske zajednice. Od oko 12000 Jevreja koji su živeli u Beogradu pre rata, preživelo je jedva 2300.

Glavne aktivnosti beogradske jevrejske opštine bile su socijalne i humanitarne (ambulanta, kantina, dom za decu i stare), sve sa ograničenim kapacitetima i skromnim finansijama. Sinagoga je bila ponovo osvećena. Vremenom, opšti socijalni i finansijski uslovi su se poboljšali, jevrejska zajednica se okrenula ka obrazovnim, verskim, kulturnim i nacionalnim programima. Osnovan je *Jevrejski istorijski muzej*. Glavni zadatak zajednice je bio i ostao upoznavanje mlađih generacija sa vrednostima Tore, jevrejskom istorijom i tradicijom. Danas postoje kursevi hebrejskog, hor *Braća Baruh* je vrlo aktivan, postoji redovna služba u sinagogi, pionirski, omladinski, ženski i drugi klubovi imaju svoje redovne sastanke.